

УДК 343.32(477)

DOI: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2024.22.315489>

Євген Письменський,
докт. юрид. наук, проф.,
професор кафедри права
та публічного управління ЗВО
«Університет Короля Данила»
(м. Івано-Франківськ)

ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ПОКАРАННЯ ОСІБ, ЗАСУДЖЕНИХ ЗА ВЧИНЕННЯ КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: АНАЛІЗ ПОТОЧНОГО СТАНУ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ І ЙОГО ПОДАЛЬШИХ ПЕРСПЕКТИВ

Статтю присвячено проблемі звільнення від покарання осіб, які вчинили колабораційну діяльність (ст. 111-1 КК України), що розглядається з позиції аналізу поточного стану застосування кримінально-правових норм про звільнення від покарання та визначення подальших перспектив розвитку відповідної сфери правозастосування.

На основі вивчення даних судової статистики встановлено ступінь затребуваності кримінально-правових норм про звільнення від покарання осіб, які вчинили колабораційну діяльність, у практиці правозастосування (2022–2023 рр.). Акцентовано увагу на тому, що кримінально-правова норма, передбачена ст. 111-1 КК України, з огляду на передбачені нею санкції, здебільшого унеможливорює застосування більшості видів звільнення від покарання заохочувального характеру.

Спираючись на конкретні приклади, проаналізовано якісні характеристики, що є визначальними для поточної практики застосування звільнення від покарання та його відбування стосовно колабораціоністів. Доведено, що їхнє звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст. 75 – ст. 79 КК України) є найбільш поширеним з-поміж інших видів звільнення від покарання, які можуть застосовуватися при засудженні особи. Продемонстровано випадки засудження осіб за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 111-1 КК України, що викликають сумніви в належній мотивованості, обґрунтованості та законності ухвалених рішень про звільнення від відбування покарання з випробуванням.

Установлено, що хоча для засуджених за колабораційну діяльність, передбачену ч. 1 – ч. 4 ст. 111-1 КК України, формально уможливорюється звільнення від покарання у зв'язку із втратою особою суспільної небезпечності (ч. 4 ст. 74 КК України), однак цей вид звільнення від покарання фактично не застосовується. На сьогодні також відсутні у правозастосовній практиці доступні для вивчення випадки звільнення колабораціоністів від покарання у зв'язку з тяжкою хворобою (ч. 2 ст. 84 КК України), застосування якого уможливорюється після вчинення будь-якого кримінального правопорушення, передбаченого ст. 111-1 КК України.

Окремо розглядається проблематика перспектив застосування амністії щодо осіб, які вчинили колабораційну діяльність. Наголошується на тому, що відповідна потреба обов'язково постане, зважаючи на світовий досвід подолання наслідків збройних конфліктів і масштаби окупованих територій України. Робиться висновок про потребу на поточному етапі фахово визначити суспільно прийнятні рамки майбутнього амністування з тим, щоб забезпечити справедливість кримінально-правового реагування на осіб, які вчинили колабораційну діяльність через їхнє звільнення від покарання. До застосування амністії пропонується передбачити у ст. 111-1 КК України спеціальну підставу для звільнення від кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність.

Ключові слова: *Кримінальний кодекс України, колабораційна діяльність, покарання, звільнення від покарання, звільнення від кримінальної відповідальності, правозастосування, звільнення від відбування покарання з випробуванням, амністія.*

Постановка проблеми. Згідно з КК України особа, яка вчинила колабораційну діяльність, тобто кримінальне правопорушення, передбачене ст. 111-1 КК України, може бути звільнена від покарання та його відбування. Правове регулювання суспільних відносин у сфері звільнення від покарання забезпечує кримінально-правовий інститут звільнення від покарання, норми якого переважно встановлені в розділі XII Загальної частини КК України «Звільнення від покарання та його відбування»¹. Цей розділ передбачає випадки, за яких суд не застосовує або може не застосувати до особи, засудженої за вчинення кримінального правопорушення, покарання, включаючи зокрема припинення подальшого його відбування або застосування більш м'якого покарання. Завдяки реалізації норм інституту звільнення від покарання та його відбування забезпечується належна індивідуалізація заходів кримінально-правового впливу, втілюються в життя ключові принципи кримінального права – пропорційність та гуманізм.

¹ У сучасній кримінально-правовій науці України захищено дві докторські дисертації, присвячені звільненню від покарання та його відбування, у межах яких комплексно і системно вивчалися сучасні проблеми звільнення від покарання та його відбування. Видано дві монографії, які рекомендуються для більш докладного ознайомлення за темою цього розділу: Письменський С. О. Теоретико-прикладні проблеми звільнення від покарання та його відбування за кримінальним правом України: монографія ; наук. ред. д-р юрид. наук, проф. О. О. Дудоров; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2014. 728 с.; Горох О.П. Сучасні кримінально-правові проблеми звільнення від покарання та його відбування: монографія; наук. ред. А.А. Музика. Харків: Право, 2019. 676 с.

Останніми роками судді активно застосовують норми про звільнення від покарання та його відбування. Реалізацію кримінальної відповідальності, поєднану зі звільненням особи від покарання, можна вважати однією з її типових форм. Однак ситуація, що склалася на сьогодні в Україні щодо реалізації кримінальної відповідальності за вчинення колабораційної діяльності, дещо відрізняється від типової картини. Про це свідчить вивчення доступних статистичних даних і результати огляду судової практики, що в сукупності демонструють наявність помірної тенденції застосування кримінально-правових норм про звільнення від покарання колабораціоністів. Щоправда, навіть наявна практика сигналізує про низку викликів, з якими стикаються ті, хто покликаний реалізовувати кримінально-правову політику щодо протидії колабораційній діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Кримінально-правові аспекти протидії колабораційній діяльності перебувають у фокусі багатьох провідних дослідників України. Окремі аспекти кримінальної відповідальності за вчинення колабораційної діяльності розглядали такі юристи, як Н. Антонюк, І. Гловюк, З. Загиней-Заболотенко, О. Книженко, К. Котельва, В. Кузнецов, О. Марін, Р. Мовчан, О. Новіков, В. Павликівський, М. Рубашенко, М. Сийплові, М. Хавронюк, А. Яценко. Праці цих та інших фахівців потребують узагальнення та предметного вивчення з тим, щоб виявити основні проблеми, які виникають у контексті застосування кримінального законодавства України щодо звільнення від покарання колабораціоністів як однієї з форм реалізації кримінальної відповідальності за вчинення відповідного кримінального правопорушення. У цій статті робиться спроба на основі наявних наукових здобутків виявити «слабкі місця» у правозастосовній діяльності, що полягає в застосуванні звільнення від покарання стосовно осіб, які засуджені за вчинення колабораційної діяльності.

Мета статті – проаналізувати поточний стан застосування кримінально-правових норм про звільнення від покарання, що застосовуються до осіб, які засуджуються за вчинення колабораційної діяльності на підставі ст. 111-1 КК

України², та на цій основі визначити подальші перспективи формування практики звільнення від покарання зазначеної категорії осіб.

Виклад основного матеріалу. Дослідження показало, що протягом відносно тривалого часу в Україні найбільш затребуваним видом звільнення від покарання, що застосовується при засудженні особи за вчинення кримінального правопорушення, є звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст. 75 КК України). Зокрема, у 2022–2023 рр. близько 42% від загальної кількості всіх засуджених в Україні були звільнені від відбування покарання з випробуванням. Показово, що в поточних справах про колабораційну діяльність загальна ситуація є істотно іншою. Зокрема, кількість осіб, які звільняються від покарання за вчинення колабораційної діяльності, є помітно малою, якщо зіставляти з усім загальною засуджених осіб за період 2022–2023 рр. Цей показник становить усього 3% від загальної кількості засуджених колаборантів³. Така ситуація насамперед зумовлена обмеженими можливостями застосування ст. 75 КК України при вчиненні колабораційної діяльності (лише у разі її кваліфікації за ч. 3 або ч. 4 ст. 111-1 КК України), тоді як абсолютна більшість засуджених осіб визнані винуватими у вчиненні інших видів колабораційної діяльності.

Вивчення нечисленної практики застосування звільнення від покарання та його відбування щодо колабораціоністів показує наявність низки проблем, які сигналізують як про очевидні недоліки кримінального законодавства, так і про помилики у його застосуванні.

Спробуємо проаналізувати одну зі справ про вчинення колабораційної діяльності, передбаченої ч. 4 ст. 111-1 КК України, у межах якої особа була визнана винуватою у вчиненні інкримінованого їй злочину. Суд призначив засудженому покарання у виді позбавлення волі на строк чотири роки з позбавленням права обіймати посади в органах державної влади та місцевого самоврядування на строк

² Тут і далі розглядаються лише випадки звільнення від покарання, тобто ситуації, за яких таке звільнення відбувається при засудженні особи за вчинення кримінального правопорушення (ч. 2, ч. 3, ч. 4 ст. 74, ст. 75 – ст. 79 КК України, ч. 2 ст. 84 КК України).

³ Карчевський М. Протидія злочинності в Україні: інфографіка: інтерактивний довідник. 2023. Версія 3.0. URL: <https://karchevskiy.com/i-dovidnyk/>.

дванадцять років. Одночасно на підставі ст. 75 КК України особа була звільнена від відбування покарання у виді позбавлення волі з випробуванням з іспитовим строком два роки та покладанням таких обов'язків: періодично з'являтися для реєстрації до уповноваженого органу з питань пробації; повідомляти уповноважений орган з питань пробації про зміну місця проживання та роботи. Своє рішення про призначення покарання у межах санкції ч. 4 ст. 111-1 КК України та звільнення від відбування покарання з випробуванням суд обґрунтував урахуванням:

тяжкості вчиненого кримінального правопорушення (кримінальне правопорушення вчинено проти основ національної безпеки держави України в період воєнного стану та належить до категорії нетяжких злочинів);

даних про особу обвинуваченого (наявність місця проживання, відсутність судимості, неперебування у лікарів психіатра та нарколога на обліку, утримання неповнолітньої дитини, інвалідність III групи, відсутність офіційного працевлаштування⁴);

його процесуальної поведінки (з вироку суду складно встановити, у чому ця поведінка окремо проявлялася та чи може вона мати вплив на розв'язання зазначених питань – Є. П.);

усвідомлення ним протиправності вчиненого (цей фактор навряд чи повинен розглядатися як такий, що має якесь самостійне значення для долі засудженого, адже охоплюється умисним характером вини та до того ж має йтися про усвідомлення суспільно небезпечного характеру діяння, а не його протиправності – Є. П.);

наявності обставин, що пом'якшують покарання обвинуваченого (щире каяття, активне сприяння розкриттю кримінального правопорушення⁵);

⁴ Навряд чи якесь вагоме правове значення по суті вирішуваного питання мають такі чинники, як відсутність офіційного працевлаштування, відсутність судимості (невже це заслуга?) та неперебування на обліку у психіатрів та наркологів. Хіба вони здатні належним чином впливати на можливість звільнення від відбування покарання або на визначення міри покарання?

⁵ Щодо активного сприяння розкриттю кримінального правопорушення, то вивчення вироку показало формальність установлення цієї обставини, оскільки відсутні бодай якісь дані, які б конкретизували як факт такого сприяння, так і активність його здійснення.

щирим бажанням виправитись (зазначена обставина фактично дублює шире каяття, а також не одержує належного підтвердження – Є. П.);

відсутністю обтяжуючих обставин (відповідно до п. 11 ч. 1 ст. 67 КК України вчинення злочину з використанням умов воєнного стану⁶ є обставиною, яка обтяжує покарання, однак вона до уваги не береться⁷ – Є. П.);

данями досудової доповіді (складена відділом філії Державної установи «Центр пробації» з висновком про можливість виправлення без ізоляції від суспільства).

Зважаючи на викладені обставини, суд визнав можливим перевиховання і виправлення обвинуваченого без ізоляції від суспільства, а тому звільнив його від відбування призначеного покарання у виді позбавлення волі з випробуванням⁸.

Аналізуючи розгляданий вирок суду, можна звернути увагу на кілька важливих моментів, що виникають у контексті питання про звільнення засудженого від відбування покарання з випробуванням на підставі ст. 75 КК України. По-перше, у ч. 1 ст. 75 КК України відносно чітко визначається підстава застосування такого звільнення, а саме – це можливість виправлення засудженого без відбування покарання. Натомість суд чомусь іде далі і встановлює, що крім виправлення уможлиблюється також перевиховання засудженого. Перевиховання особи в межах кримінально-правових відносин становить такий собі рудимент минулого, який не повинен навіть згадуватися в офіційних документах

⁶ Означає, що винна особа з метою полегшення вчинення злочину використовує найбільш несприятливий час, тяжкі обставини та умови, в яких опинилося суспільство (Вартилицька І. А., Шармар О. М. Особливості кваліфікації кримінальних правопорушень, вчинених в умовах воєнного стану та особливого періоду. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2021. № 1 (15). С. 194–195). Цей факт дає змогу констатувати підвищений ступінь суспільної небезпеки злочинів, які вчиняються в умовах воєнного або надзвичайного стану, інших надзвичайних подій, що паралельно свідчить про більшу суспільну небезпеку такої особи (Мостепанюк Л. О. Воєнний стан як обставина, що обтяжує покарання. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2024. № 1 (21). С. 42).

⁷ По-перше, у вирокі суду присвячено чимало уваги введенню воєнного стану в Україні та продовженню строку його дії, що водночас не знаходить належного розвитку (суд не аналізує цей фактор з позиції його впливу на поведінку особи; не зрозуміло також, чи вплинули якимось чином умови воєнного стану на вчинення колабораційної діяльності). По-друге, обставину, яка обтяжує покарання, відповідно до п. 11 ч. 1 ст. 67 КК України, суд не міг проігнорувати, адже її невизнання такою є можливим лише за умов наведення мотивів ухваленого рішення у вирокі. На жаль, але констатація відсутності зазначеної обставини не аргументується.

⁸ Вирок Конотопського міськрайонного суду Сумської області від 15 листопада 2022 р. у справі № 577/3465/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107375149>.

кримінального судочинства. По-друге, зроблений висновок про можливість застосування звільнення від відбування покарання з випробуванням загалом не викликає істотних сумнівів, якщо враховувати ті фактори, які справедливо впливають на резонансність ухваленого рішення. До таких варто було б віднести: дані досудової доповіді, характер обставин, які пом'якшують покарання, стан здоров'я особи, утримання неповнолітньої дитини. Стосовно інших факторів, на які спирається суд, то вони або не здатні як слід впливати на розв'язання зазначеного питання або дублюють один одного.

Якщо в цій справі, попри певні виявлені недоліки, рішення звільнити засудженого від відбування покарання з випробуванням можна визнати справедливим і законним, то практиці застосування ст. 111-1 КК України відомі випадки, коли таке звільнення по своїй суті викликає заперечення. Далі розглянемо релевантний приклад.

Особа була засуджена за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 111-1 КК України, зі звільненням від відбування призначеного покарання у виді позбавлення волі з випробуванням на підставі ст. 75 КК України. Своє рішення суд пояснив урахуванням: *тяжкості вчиненого кримінального правопорушення (нетяжкий злочин), даними про особу обвинуваченого (раніше не судимий, вчинив кримінальне правопорушення вперше, офіційно працевлаштований, не одружений і на утриманні осіб не має), його процесуальної поведінки (?), усвідомлення ним протиправності вчиненого (?), щирого бажання виправитись (?), наявності місця проживання.* Водночас встановлено такі обставини, які пом'якшують покарання обвинуваченого, як щире каяття та активне сприяння розкриттю злочину. Обставин, які б обтяжували покарання, не зафіксовано. Усе це, на погляд суду, дає змогу констатувати можливість перевиховання і виправлення обвинуваченого без ізоляції від суспільства⁹.

⁹ Вирок Шевченківського районного суду м. Києва від 22 серпня 2022 р. у справі № 761/13955/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106293364>.

Порівнюючи з попередньо розглянутою справою, можна помітити чимало спільного, зокрема й однакові помилки: 1) аморфне перевиховання засудженого як потенційний наслідок його звільнення від покарання; 2) неврахування умов воєнного стану як обставини, що здатна обтяжувати покарання, без зазначення мотивів; 3) формальна констатація активного сприяння розкриттю злочину – без конкретизації такого прояву посткримінальної поведінки у вирокі; 4) одночасне врахування щирого бажання виправитися, яке теж нічим не підтверджується, та щирого каяття як обставини, що пом'якшує покарання; 5) процесуальна поведінка обвинуваченого, наявність у нього місця проживання та усвідомлення протиправності вчиненого утворюють такі фактори, які не мають достатньої ваги для того, щоб впливати на вирішення питання міри покарання та звільнення від нього; 6) відсутність судимості, неодруженість тощо вельми неоднозначно характеризують особу винного й також не можуть вважатися визначальними з позиції їх впливу на звільнення від відбування покарання з випробуванням. Найголовніше у цьому кейсі те, що зроблений висновок про можливість виправлення засудженого без відбування покарання, якого вимагає ч. 1 ст. 75 КК України, викликає істотні сумніви. Адже він, по суті, ґрунтується лише на типовому рівні тяжкості вчиненого злочину та помірно позитивній характеристиці обвинуваченого. Вочевидь цього недостатньо, щоб переконливо зробити висновок про можливість виправлення особи без покарання.

Звільнення від відбування покарання з випробуванням може здійснюватися не лише за загальною підставою (75 КК України), але й за спеціальною (ст. 79 КК України). Спеціальна норма про таке звільнення орієнтована на особливу категорію засуджених – вагітних жінок та жінок, які мають дітей віком до семи років. Вивчення поточної судової практики, що формується за ст. 111-1 КК України, показало поточну відсутність випадків застосування ст. 79 КК України щодо жінок-колаборанток. Щоправда, не слід забувати, у перспективі така можливість не виключається при вчиненні окремих видів колабораційної діяльності (ураховуючи

порівняно високу кількість жінок, які засуджуються за вчинення відповідного кримінального правопорушення).

Як зазначалося попередньо, за вчинення колабораційної діяльності, ознаки якої містять ч. 1 – ч. 4 ст. 111-1 КК України, не виключається застосування до засуджених звільнення від покарання у зв'язку із втратою особою суспільної небезпечності (ч. 4 ст. 74 КК України). Однак дотепер цей вид звільнення лишається незатребуваним щодо колабораціоністів, а ч. 4 ст. 74 КК України «не працює» на їхню користь і в інтересах держави. Однією з причин такої ситуації може бути загальне сприйняття посягань на національну безпеку України як таких, що *a priori* характеризуються типовим високим рівнем суспільної небезпечності. Зокрема, відразу в кількох обвинувальних вироках, постановлених за ст. 111-1 КК України, можна віднайти твердження, згідно з яким суд бере до уваги наявний у кримінальному провадженні суспільний інтерес, а також те, що кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України є найбільш суспільно небезпечними серед усіх кримінально караних діянь. Як видається, хоч колабораційна діяльність слушно і належить до зазначеної категорії кримінальних правопорушень, але водночас відповідна норма є різноплановою, охоплює абсолютно різні типи поведінки. Тому було б правильним, попри певну резонансність показаного підходу, демонструвати індивідуальність, розв'язуючи питання застосування різних видів звільнення від покарання тощо.

Немає у правозастосовній практиці також доступних для вивчення випадків звільнення колабораціоністів від покарання у зв'язку з тяжкою хворобою (ч. 2 ст. 84 КК України), застосування якого уможлиблюється після вчинення будь-якого кримінального правопорушення, передбаченого ст. 111-1 КК України. Водночас завжди вартує уваги ситуація, коли в обвинуваченого підтверджується наявність якоїсь тяжкої хвороби. За загальним правилом така хвороба може бути визнана обставиною, що пом'якшує покарання, однак не виключені інші правові наслідки. Зокрема, виявлення тяжкої хвороби зумовлює потребу перевірити, чи не

перешкоджатиме ця хвороба відбуванню покарання. І якщо так, то чи наявні встановлені ч. 2 ст. 84 КК України підстави для звільнення від покарання.

На підтвердження викладеного розглянемо такий вирок. Як установив суд, особа, що обвинувачувалася у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 111-1 КК України, страждає на тяжку хворобу (діабет та гангрену лівої стопи). Цю обставину з-поміж іншого було враховано в межах розв'язання питання про призначення покарання¹⁰. Проте, зважаючи на те, що цукровий діабет (інсулінозалежний тип) відноситься до хвороб, які є підставою для подання до суду матеріалів про звільнення засуджених від подальшого відбування покарання, то було б потрібним зробити уточнення характеру захворювання. Якщо йдеться саме про такий різновид діабету, то до особи могла би бути застосована ч. 2 ст. 84 КК України.

Показово, що з моменту запровадження кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність вона не застосовувалася стосовно неповнолітніх осіб, тобто тих, які не досягли вісімнадцятирічного віку в порядку, передбаченому розділом XV Загальної частини КК України. Принаймні єдиний державний реєстр судових рішень не містить відповідних судових рішень. Установлений факт корелює зі статистичними даними, згідно з якими за період 2022–2023 рр. лише одна особа засуджена за вчинення колабораційної діяльності у віці від шістнадцяти до вісімнадцяти років.

В аспекті звільнення від покарання та його відбування осіб, які вчинили колабораційну діяльність, постає питання щодо їхнього амністування. Зокрема, на першому етапі війни (до повномасштабного вторгнення російських військ в Україну) застосування амністії щодо тих, хто вчинив кримінальні правопорушення, пов'язані зі збройним протистоянням, активно обговорювалося як у фаховому середовищі, так і в суспільстві. До того ж, як відомо, п. 5 Комплексу заходів із виконання Мінських угод, ухваленого 12 лютого 2015 р., передбачав забезпечення

¹⁰ Вирок Вишгородського районного суду Київської області від 19 червня 2024 р. у справі № 363/906/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119839158>.

помилування й амністії через надання чинності закону, який забороняє переслідування і покарання осіб у зв'язку з подіями, що мали місце в окремих районах Донецької та Луганської областей України. Попередньо 16 вересня 2014 р. Верховна Рада України ухвалила Закон України «Про недопущення переслідування та покарання осіб-учасників подій на території Донецької та Луганської областей», який надавав можливість для звільнення від кримінальної відповідальності певній категорії осіб. Цей закон мав чимало хиб, суперечив КК України та чинності не набрав.

Колабораційна діяльність як специфічний різновид зрадницької поведінки, що пов'язується з поведінкою особи в умовах окупації, здебільшого має розглядатися як кримінальне правопорушення, вчинення якого може утворювати належну передумову для застосування амністії у процесі перехідного правосуддя (чого не можна сказати про державну зраду, наприклад). Висловлена позиція багато в чому зумовлюється виявленими особливостями виникнення та поширення колабораціонізму в сучасній Україні, основними проявами яких стало невизнання окупанта як ворога через дезінтеграцію українського населення, позитивне сприйняття окупанта (принаймні на першому етапі війни) за умов активно здійснюваного соціально-психологічного впливу (насамперед в інформаційній сфері, яку окупант намагається тотально контролювати на державному рівні).

Тож у перспективі амністія, будучи одним із привілейованих заходів кримінально-правового впливу, цілком очевидно перебуватиме на порядку денному Української держави передусім у контексті необхідності відновлення конституційного ладу та територіальної цілісності. Водночас, потрібно пам'ятати: здійснюване стосовно певної групи осіб прощення повинно бути не лише гуманним, але і справедливим, воно має унеможливити уникнення кримінальної відповідальності осіб, які свідомо та наполегливо знищували українську державність, виконуючи при цьому активну роль. Якщо особа під час перебування в обстановці окупації вчинила деякі інші (більш тяжкі) злочини, можливість її амністування за загальним правилом має виключатись.

Заслуговує на підтримку думка про необхідність пошуку загального консенсусу щодо встановлення справедливості, без якого мирний процес неможливий. Одним з його інструментів є амністія. Але якщо в суспільній уяві вона асоціюється з безкарністю та уникненням агресором відповідальності за розв'язання війни, то поновлення гарячого конфлікту в таких умовах – це тільки питання часу¹¹. У цьому плані показовим є досвід інших держав, де відбувалось застосування амністії до учасників масового конфлікту. Наприклад, деякі рішення про амністію, які свого часу ухвалювались у Хорватії стосовно сербів, зазнавали критики саме через прощення, умовно кажучи, правомірно засуджених осіб. Таке звільнення від кари сприймалось як зневага судів й законів¹².

Цілком слушною є також позиція про те, що хоч амністія відіграє важливу роль у припиненні збройного протистояння та примиренні, однак імунітет для осіб, відповідальних за тяжкі злочини, не може бути ціною миру. Здобутий таким чином мир посилює відчуття безкарності та всездозволеності, що не сприяє відновленню верховенства права, установленню демократичних інституцій на постконфліктній території¹³. Надання амністії має відбуватись без порушення обов'язкових для країни міжнародних угод, без позбавлення постраждалих надії на відплату і засудження винних, а також без провокування громадських заворушень через несправедливе рішення залишити злочинців на волі. Саме тому амністія не повинна поширюватись на осіб, які вчинили воєнні злочини, геноцид, злочини проти людства, катування й інші грубі порушення прав людини і міжнародного гуманітарного права¹⁴.

Розмірковуючи з приводу амністії як елемента перехідного правосуддя, М. Хавронюк пропонує вважати метою амністії осуд від імені держави і визнання

¹¹ Волошина Л. Амністія чи «тотальне прощення»? *Лівий берег*. 06 жовтня 2020 р. URL: https://lb.ua/society/2020/10/06/467286_amnistiya_chi_totalne_proshchennya.html.

¹² Рамач М. Уроки хорватського досвіду амністії сепаратистів для України. *Радіо Свобода*. 07 жовтня 2015 р. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/27293286.html>.

¹³ Амністія бойовиків та її умови: що підказує Україні світовий досвід. *Європейська правда*. 05 квітня 2016 р. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2016/04/5/7047255/>.

¹⁴ Амністія та люстрація: механізми перехідного правосуддя для майбутнього України. Огляд міжнародної практики та національного законодавства: наук.-практ. вид. / Мартиненко О. А., Семьоркіна О. М. Київ, 2020. С. 76.

винуватості у кримінальних правопорушеннях десятків тисяч осіб, поєднані з прощенням – звільненням від покарання, але покладанням на них певних обмежень, обов'язків і примушуванням їх до певної поведінки. Це потрібно для забезпечення справедливості в розумінні переважної більшості суспільства, насамперед жертв війни. Двома найбільшими категоріями осіб, на яких слід поширити амністію, можуть бути колаборанти та військовослужбовці України. Однак поєднувати в одному законі питання прощення цих двох різних категорій осіб неможливо через різні параметри застосування до них амністії¹⁵.

Чинне кримінальне законодавство України цілком слушно виходить з того, що амністія – це різновид повного або часткового звільнення від відбування покарання. Суд має надати належну кримінально-правову оцінку діянню особи винного, засудити її за вчинення правопорушення, призначити покарання та водночас звільнити від його відбування. З огляду на це особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, не може бути звільнена на підставі акта про амністію від кримінальної відповідальності, що уможлиблює виникнення в неї судимості з настанням відповідних правових наслідків¹⁶. Такий підхід загалом може бути резонним і заслуговує на збереження в контексті перспективного застосування амністії до колаборантів.

Плануючи і прогнозуючи хід поствоєнного розвитку, Україна має заздалегідь чітко сформулювати оптимальний підхід щодо застосування амністії до відповідної категорії своїх громадян. Питання про умови надання амністії може виявитися вкрай дразливими для українського суспільства, тому вони потребують завчасного фахового обговорення задля узгодження компромісної межі амністування, перетин якої означатиме грубе порушення принципу справедливості.

¹⁵ Хавронюк М. І. Закони про амністію в системі правосуддя перехідного періоду від війни до миру. *Українська воєнна та повоєнна кримінальна юстиція* : матеріали ІХ (XXII) Львівського форуму кримінальної юстиції (м. Львів, 26–27 жовтня 2023 р.) / упорядник І. Б. Газдайка-Василишин. Львів: ЛьвДУВС, 2023. С. 256–263.

¹⁶ Ці наслідки, безпосередньо пов'язані із засудженням особи за вчинення колабораційної діяльності, з-поміж іншого мають встановлювати у профільних законодавчих актах тимчасову заборону щодо обіймання певних посад або зайняття певною діяльністю (загальноправові наслідки судимості).

Як зауважує О. Новіков, з огляду на значну кількість облікованих кримінальних правопорушень за ст. 111-1 КК України та перспектив тривалості російсько-української війни амністія щодо колабораціоністів виглядає невідворотним процесом, що допоможе в майбутньому зекономити ресурси й суттєво зменшити навантаження на правоохоронні органи та пенітенціарну систему. Зважаючи на це, потрібно вже сьогодні намагатися виявити майбутні проблеми застосування амністії за колабораційну діяльність та шукати можливі способи їх розв'язання¹⁷.

Напрацювання чітких і зрозумілих умов застосування амністії, які дадуть змогу забезпечити адекватне кримінально-правове реагування на тлі тривалої війни високої інтенсивності та рівень проявленої агресії щодо України, є вкрай важливим з позиції перспективної реінтеграції деокупованих територій України. Має рацію О. Броневицька, стверджуючи, що практика врегулювання конфліктів міжнародного та неміжнародного характеру свідчить про те, що надавати амністію учаснику такого конфлікту слід лише з урахуванням конкретних умов, серед яких вона виокремлює відмову від насильства, співпрацю з правоохоронними органами, відшкодування шкоди потерпілим, звільнення заручників тощо¹⁸.

Оскільки масштабне амністування стає можливим лише з припиненням окупації та може розглядатися як один з елементів примирення, то до цього часу видається доречним передбачити спеціальну підставу для звільнення від кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність, установивши її для осіб, які щиро покаялись і припинили колабораціоністську діяльність (*умова у виді відмови від продовження подальшої кримінально караної поведінки*), добровільно повідомили органи державної влади про вчинене та активно сприяли розкриттю інших кримінальних правопорушень (*умова у виді співпраці з правоохоронними*

¹⁷ Новіков О. В. До проблеми застосування амністії за колабораційну діяльність у післявоєнний період. *Колабораціонізм на тимчасово окупованих територіях: проблеми правової оцінки, гарантування прав і свобод людини та реінтеграції територій*: матеріали наук.-практ. кругл. столу, м. Харків, 6 жовт. 2023 р. Одеса: Олді+, 2023. С. 38.

¹⁸ Броневицька О. М. Застосування амністії до учасників збройного конфлікту. *Право і суспільство*. 2018. № 2. С. 180–181.

органами), що є важливим з огляду на потребу в одночасному відновленні справедливості. Такий підхід передбачає заохочення осіб до припинення протиправної поведінки вже на поточному етапі, створює належне підґрунтя для виявлення та розкриття більш тяжких злочинів, вчинених іншими особами (зокрема, з боку громадян рф), урахувуючи обмежені можливості у їх виявленні та документуванні. Необхідним складником цього процесу є широке інформування населення, яке перебуває на непідконтрольній українській владі території, про наявність такої можливості.

Висловлену позицію у літературі розвивають інші дослідники, зокрема В. Кузнецов і М. Сийплові обґрунтовують потребу встановлення спеціальної підстави для звільнення від кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність апелюванням до нелогічності ситуації, за якої особа, яка вчинила державну зраду (ст. 111 КК України), може бути звільнена від кримінальної відповідальності, а менш тяжке кримінальне правопорушення (ст. 111-1 КК України) не дає винному такої можливості¹⁹.

Висновок. На основі проведеного дослідження, що здійснювалося з використанням кількісних і якісних методів, встановлено поточний стан (2022–2023 рр.) застосування звільнення від покарання осіб, які засуджені за вчинення колабораційної діяльності (ст. 111-1 КК України) та подальших перспектив амністування цих осіб. З огляду на специфіку санкцій ст. 111-1 КК України можливості для звільнення від покарання при засудженні колабораціоністів вкрай обмежені. Це звільнення уможлиблюється на таких підставах: згідно з ч. 4 ст. 74 КК України – у разі вчинення колабораційної діяльності, передбаченої ч. 1 – ч. 4 ст. 111-1 КК України; згідно зі ст. 75 – ст. 79 КК України – у разі вчинення колабораційної діяльності, передбаченої ч. 3 – ч. 4 ст. 111-1 КК України; згідно з ч. 2 ст. 84 КК України – у всіх випадках вчинення колабораційної діяльності

¹⁹ Кузнецов В. В., Сийплові М. В. Кримінальна відповідальність за колабораційну діяльність як новий виклик сьогодення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2022. Вип. 70 (1). С. 374–381. URL: <https://bit.ly/3ZDGn6j>.

(ст. 111-1 КК України)²⁰. Доведено, що станом на сьогодні в судовій практиці найпоширенішою формою звільнення від покарання вважається загальний вид звільнення від його відбування з випробуванням (ст. 75 – ст. 78 КК України). Водночас його застосування в окремих випадках сприймається критично, зважаючи на проблеми, які постають в контексті обґрунтування та мотивування ухвалених рішень. Установлено, що звільнення у зв'язку із втратою особою суспільної небезпечності (ч. 4 ст. 74 КК України) та через тяжку хворобу (ч. 2 ст. 84 КК України) фактично не застосовуються.

Наголошується на необхідності невідкладного розроблення чітких критеріїв перспективного амністування колабораціоністів, зважаючи на зарубіжний досвід і масштаби наслідків збройного конфлікту, що має сприяти забезпеченню справедливого реагування на поведінку таких осіб. На поточному етапі запропоновано внести до ст. 111-1 КК України такі зміни, що передбачали б запровадження спеціальної підстави для звільнення від відповідальності за колабораційну діяльність (заохочувального характеру).

Список використаних джерел

1. Письменський Є. О. Теоретико-прикладні проблеми звільнення від покарання та його відбування за кримінальним правом України : монографія ; наук. ред. д-р юрид. наук, проф. О. О. Дудоров; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2014. 728 с.
2. Горох О. П. Сучасні кримінально-правові проблеми звільнення від покарання та його відбування: монографія; наук. ред. А. А. Музика. Харків : Право, 2019. 676 с.
3. Карчевський М. Протидія злочинності в Україні: інфографіка: інтерактивний довідник. 2023. Версія 3.0. URL : <https://karchevskiy.com/i-dovidnyk/>
4. Вартилецька І. А., Шармар О. М. Особливості кваліфікації кримінальних правопорушень, вчинених в умовах воєнного стану та особливого періоду. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2021. № 1 (15). С. 191–206.
5. Мостепанюк Л. О. Воєнний стан як обставина, що обтяжує покарання. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2024. № 1 (21). С. 37–50.

²⁰ Універсальними підставами слід вважати такі, що передбачені ч. 2, ч. 3 ст. 74 КК України. Вони «активуються» лише за умов зміни караності діяння чи його депеналізації і не мають прикметних особливостей щодо колабораційної діяльності.

6. Вирок Конотопського міськрайонного суду Сумської області від 15 листопада 2022 р. у справі № 577/3465/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107375149>.
7. Вирок Шевченківського районного суду м. Києва від 22 серпня 2022 р. у справі № 761/13955/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106293364>.
8. Вирок Вишгородського районного суду Київської області від 19 червня 2024 р. у справі № 363/906/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119839158>.
9. Волошина Л. Амністія чи «тотальне прощення»? *Лівий берег*. 06 жовтня 2020 р. URL: lb.ua/society/2020/10/06/467286_amnistiya_chi_totalne_proshchennya.html.
10. Рамач М. Уроки хорватського досвіду амністії сепаратистів для України. *Радіо Свобода*. 07 жовтня 2015 р. URL: www.radiosvoboda.org/a/27293286.html.
11. Амністія та люстрація: механізми перехідного правосуддя для майбутнього України. Огляд міжнародної практики та національного законодавства: наук.-практ. вид. / Мартиненко О. А., Семьоркіна О. М. Київ, 2020. 84 с.
12. Хавронюк М. І. Закони про амністію в системі правосуддя перехідного періоду від війни до миру. *Українська воєнна та повоєнна кримінальна юстиція: матеріали ІХ (XXII) Львівського форуму кримінальної юстиції (м. Львів, 26–27 жовтня 2023 р.)* / упорядник І. Б. Газдайка-Василишин. Львів: ЛьВДУВС, 2023. С. 256–263.
13. Новіков О. В. До проблеми застосування амністії за колабораційну діяльність у післявоєнний період. *Колабораціонізм на тимчасово окупованих територіях: проблеми правової оцінки, гарантування прав і свобод людини та реінтеграції територій: матеріали наук.-практ. кругл. столу, м. Харків, 6 жовт. 2023 р.* Одеса: Олді+, 2023. С. 37–40.
14. Броневицька О. М. Застосування амністії до учасників збройного конфлікту. *Право і суспільство*. 2018. № 2. С. 176–183.
15. Кузнецов В. В., Сийплові М. В. Кримінальна відповідальність за колабораційну діяльність як новий виклик сьогодення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2022. Вип. 70 (1). С. 374–381. URL: <https://bit.ly/3ZDGn6j>.

REFERENCES

1. Pysmenskyi, Ye. O. (2014). *Teoretyko-prykladni problemy zvil'nennia vid pokarannia ta ioho vidbuvannia za kryminal'nym pravom Ukrainy* [Theoretical and Applied Problems of Exemption from Punishment and its Execution in Criminal Law of Ukraine]; nauk. red. d-r yuryd. nauk, prof. O. O. Dudorov; MVS Ukraine, Luhan. derzh. un-t vnutr. sprav im. E. O. Didorenka. Luhans'k: RVV LDUVS im. E. O. Didorenka [in Ukrainian].
2. Horokh, O. P. (2019). *Suchasni kryminal'no-pravovi problemy zvil'nennia vid pokarannia ta ioho vidbuvannia* [Contemporary Criminal Law Problems of

Exemption from Punishment and its Execution]; nauk. red. A. A. Muzyka. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

3. Karchevskiy, M. (2023). *Protydiia zlochynnosti v Ukraini: Infohrafika: Interaktyvnyi dovidnyk. Versiia 3.0* [Combating Crime in Ukraine: Infographics: Interactive Handbook. Version 3.0]. URL: <https://karchevskiy.com/i-dovidnyk/> [in Ukrainian].

4. Vartyletska, I. A., & Sharmar, O. M. (2021). *Osoblyvosti kvalifikatsii kryminal'nykh pravoporushen', vchynenykh v umovakh voiennoho stanu ta osoblyvoho periodu* [Peculiarities of Qualification of Criminal Offenses Committed under Martial Law and Special Period]. *Visnyk Asotsiatsii kryminal'noho prava Ukrainy*, 1 (15), 191–206 [in Ukrainian].

5. Mostepaniuk, L. O. (2024). *Voiennyi stan yak obstavyna, shcho obtiazhuie pokarannia* [Martial Law as a Circumstance Aggravating Punishment]. *Visnyk Asotsiatsii kryminal'noho prava Ukrainy*, 1 (21), 37–50 [in Ukrainian].

6. *Vyrok Konotops'koho miskorai·onnoho sudu Sums'koi oblasti vid 15 lystopada 2022 r. u spravi № 577/3465/22* [Judgment of the Konotop City District Court of the Sumy Region dated November 15, 2022, in case No. 577/3465/22]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107375149> [in Ukrainian].

7. *Vyrok Shevchenkivs'koho raionnoho sudu m. Kyieva vid 22 serpnia 2022 r. u spravi № 761/13955/22* [Judgment of the Shevchenkiv District Court of Kyiv dated August 22, 2022, in case No. 761/13955/22]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106293364> [in Ukrainian].

8. *Vyrok Vyshhorods'koho raionnoho sudu Kyivs'koi oblasti vid 19 chervnia 2024 r. u spravi № 363/906/23* [Judgment of the Vyshhorod District Court of the Kyiv Region dated June 19, 2024, in case No. 363/906/23]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119839158> [in Ukrainian].

9. Voloshyna, L. (2020, October 6). *Amnistiia chy «total'ne proshchennia»?* [Amnesty or "Total Forgiveness"?]. *Livyi bereh*. URL: https://lb.ua/society/2020/10/06/467286_amnistiya_chi_totalne_proshchennya.html [in Ukrainian].

10. Ramach, M. (2015, October 7). *Uroky khorvats'koho dosvidu amnistii separatystiv dlia Ukrainy* [Lessons from Croatia's Experience of Amnesty for Separatists for Ukraine]. *Radio Svoboda*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/27293286.html> [in Ukrainian].

11. *Amnistiia ta liustratsiia: Mekhanizmy perekhidnoho pravosuddia dlia maibutn'oho Ukrainy. (2020). Ohliad mizhnarodnoi praktyky ta natsional'noho zakonodavstva* [Amnesty and Lustration: Mechanisms of Transitional Justice for Ukraine's Future. Overview of International Practices and National Legislation]. / Martynenko, O. A., & Semorkina, O. M. Kyiv [in Ukrainian].

12. Khavroniuk, M. I. (2023). *Zakony pro amnistiui v systemi pravosuddia perekhidnoho periodu vid viiny do myru* [Laws on Amnesty in the Transitional Justice System from War to Peace]. In *Ukrains'ka voienna ta povojenna kryminal'na iustytisia:*

Materialy IX (XXII) L'vivs'koho forumu kryminal'noi iustytzii (pp. 256–263). L'viv: L'vivDUVS [in Ukrainian].

13. Novikov, O. V. (2023). Do problemy zastosuvannya amnistii za kolaboratsiin·nu diial'nist' u pisliavoiennyi period [On the Issue of Applying Amnesty for Collaborationism in the Post-War Period]. In *Kolaboratsionizm na tymchasovo okupovanykh terytoriiakh: Problemy pravovoi otsinky, harantuvannya prav i svobod liudyny ta reintehratsii terytorii* (pp. 37–40). Odesa: Oldi+ [in Ukrainian].

14. Bronevyts'ka, O. M. (2018). Zastosuvannya amnistii do uchasnykiv zbroinoho konfliktu [Application of Amnesty to Participants in Armed Conflicts]. *Pravo i suspil'stvo*, 2, 176–183 [in Ukrainian].

15. Kuznietsov, V. V., & Siiploki, M. V. (2022). Kryminal'na vidpovidal'nist' za kolaboratsiin·nu diial'nist' yak novyi vyklyk sohodennia [Criminal Responsibility for Collaborationism as a New Challenge of the Present]. *Naukovyi visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu. Seriiia «Pravo»*, Vyp. 70 (1), 374–381. URL: <https://bit.ly/3ZDGn6j> [in Ukrainian].

Pysmenskyi Yevhen. Release from punishment of persons convicted of collaborative activity: analysis of the current state of law enforcement and its further prospects

The article focuses on the issue of release from punishment of persons who have committed collaborative activity (Article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine), which is considered from the perspective of analysing the current state of application of criminal law provisions on release from punishment and determining further prospects for the development of the relevant area of law application.

Based on the study of court statistics, it is established the degree of demand for criminal law provisions on release from punishment of persons who have committed collaborative activity in law enforcement practice (2022–2023). Emphasis is placed on the fact that the criminal law provision provided for in Article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine, taking into account the sanctions provided for therein, mostly makes it impossible to apply most types of release from punishment of an encouraging kind.

Based on concrete examples, this article analyses the qualitative characteristics that are crucial for the current practice of applying for release from punishment and its serving to collaborators. It is proved that their release from serving a sentence with probation (Articles 75–79 of the Criminal Code of Ukraine) is the most common among other types of release from punishment that may be applied to a convicted person. There are cases of conviction of persons for committing a criminal offence under Article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine that raise doubts as to the proper motivation, validity, and legality of the decisions made on release from serving a sentence on probation.

It is found that although convicted persons for collaborative activity under Part 1—Part 4 of Article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine are formally entitled to release from punishment due to the loss of public danger (Part 4 of Article 74 of the Criminal Code of Ukraine), this type of release from punishment is not applied. Currently, there are also no cases in law enforcement practice available for study of collaborators being

released from punishment due to serious illness (part 2 of Article 84 of the Criminal Code of Ukraine), which is possible after the commission of any criminal offence under Article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine.

A separate section deals with the prospects of applying amnesty to persons who have committed collaborative activity. It is emphasised that the relevant need will inevitably arise, given the international experience of overcoming the consequences of armed conflicts and the scope of the occupied territories of Ukraine. It is concluded that at the current stage, it is necessary to determine professionally the socially acceptable framework for future amnesty to ensure the fairness of the criminal law reaction to persons who have committed collaborative activity by releasing them from punishment. Before the application of amnesty, it is proposed to provide a special ground for release from criminal liability for collaborative activity in Article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine.

Key words: *Criminal Code of Ukraine, collaborative activity, punishment, release from punishment, release from criminal liability, law enforcement, release from serving a sentence with probation, amnesty.*